

Придачук О. А.,
здобувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету

ПОНЯТТЯ «НАРОД» В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КОНСТИТУЦІЇ

Анотація. Дана стаття присвячена питанню визначення поняття «народ», як одному з основних аспектів юридичного аналізу принципу походження державної влади від народу та здійснення народом правової охорони конституції. В роботі детально розглянуто існуючі в науці теорії поняття «народ» та проведено розмежування з такими термінами, як «нація», «населення», «громадянське суспільство». Одночасно розкрито змістовний зв'язок між політичними правами громадянина та політико-правовими інструментами впливу на державні справи, якими наділений народ як колективний суб'єкт правовідносин.

Ключові слова: народ, правосуб'єктність народу, об'єктивні ознаки існування народу, суб'єктивні ознаки існування народу, нація, населення, інститути громадянського суспільства, політичні права громадянина.

Постановка проблеми. Конституцією України задекларовано основоположну засаду демократичної держави: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ». Цей принцип передбачає можливість народу самостійно формувати бачення свого майбутнього і майбутнього держави, визначати повноваження і склад органів державної влади, на які покладається реалізація очікувань народу, та контролювати їх діяльність [1].

В цьому контексті особливо важливо визначитись з концепціями понять «народ», «нація», «громадянське суспільство» та зі співвідношенням юридичних можливостей, якими наділений окремих громадянин та народ, як колективний суб'єкт конституційного права.

Виклад основного матеріалу. Юридична наука не розробила єдиного підходу до змісту поняття «народ». Дж. Сарторі, відомий дослідник проблем демократії в сучасних країнах, піднімає два основоположні питання для розуміння демократії: що слід розуміти під поняттям «народ» та що таке «влада» [2, с. 26]. Дж. Сарторі перелічує щонайменше шість варіантів тлумачення терміну «народ»: 1) кожна людина; 2) велика кількість людей, яку неможливо визначити; 3) нижній прошарок населення; 4) кваліфікована більшість людей; 5) звичайна більшість людей; 6) нерозривна органічна єдність групи осіб.

В сучасній науковій думці існує ряд концептуальних ідей щодо розуміння поняття «народ», основні з яких перелічені нижче.

I. Народ як громадяни всіх національностей, які проживають на території певної країни (*громадянський критерій*). Виникнення такого розуміння народу прослідковується при аналізі правових концепцій Давніх Афін, де поступово кровні зв'язки модифікувались у зв'язки історичні та територіальні, а члени суспільства на підставі таких зв'язків набули взаємних прав і обов'язків. Громадянами, наділеними повною правосуб'єктністю, вважалась ізольована частина населення, для захарування до якої існували чіткі критерії. В процесі історичної та політичної еволюції поняття «народ» зазнало трансформації в сторону

розширення меж цієї категорії та одночасно посилення впливу народу на державні справи. Натомість, загальне громадянство є правовою концепцією сучасності, яка виникла в результаті антифеодальних революцій. Тому в історичному контексті зміст поняття «народ» постійно змінювався в прямій залежності від обсягу поняття «громадяни». Справедливо констатувати, що на даному етапі розвитку держав найбільшого поширення набуло розуміння народу саме крізь призму громадянства. Таке сприйняття характерне для демократичних режимів – суспільств, які не визнають будь-яких форм нерівності на підставі етнічних, культурних, мовних, расових чи інших відмінностей.

II. Іншим підходом є розуміння народу як *населення* певної держави. Зазначимо, що терміном «населення» оперують такі науки, як соціологія, географія та економіка і, на думку автора, це поняття є дещо спрощеним у відношенні до змісту поняття «народ». При визначенні кола індивідів, які входять в категорію «населення», до уваги беруться такі показники, як кількість, щільність, середній і максимальний вік, рівень благополуччя тощо, які не можуть бути основою для аргументованих юридичних висновків щодо правосуб'єктності, способів впливу на державні справи, обсягу прав та обов'язків. Більше того, використання терміну «населення» в правових дискусіях було б недоречним, адже на території держави проживають різні групи осіб, в тому числі іноземці, апатриди та біпатриди, які теж входять до категорії «населення». Громадяни держави можуть постійно чи тимчасово перебувати за її межами, і такий факт не позбавляє особу правового зв'язку з державою, як і не позбавляє можливості брати участь в її політичному житті. Розглядаючи поняття «народ» як населення, що проживає на території країни, народ стає об'єктом дослідження соціальних наук, а не самостійним суб'єктом конституційних правовідносин, тому вважаємо таке трактування недоречним для юридичної науки.

III. Теорія, яка визначає народ як стійке об'єднання, яке історично склалось на визначеній території на основі особливостей культури, мови та усвідомлення єдності між собою та відмінності від інших соціальних груп, що знаходить вияв у самовизначенні і утворенні назви цієї групи (національний критерій). На основі згаданого підходу народ розглядається як етнічно пов'язана спільність, яку об'єднує характерна історико-культурна, релігійна та мовна схожість. Норми міжнародного права визнають доречність саме такого трактування, адже це аргументує правосуб'єктність народу. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами (1970 рік) [3], підтверджує, що саме крізь призму права на самовизначення та права на державотворення і слід розуміти поняття «народ».

Зазначене трактування передбачає необхідність з'ясувати зміст поняття «нація». Нація – стійке об'єднання людей, скріплене етнокультурною, політичною і правовою єдністю. А. Сміт визначив націю як колектив людей, який має свою назву, історичну територію, спільні міфи, історичну пам'ять, масову громадянську культуру, економіку та єдині юридичні права і

обов'язки, які поширюються на всіх членів [4, с. 152]. Одним з визначальних моментів для виокремлення нації є національна свідомість, однак для підтримання національної згуртованості та віддільності від інших соціальних груп, необхідною передумовою є наявність спільних громадських інститутів: мови, вірувань, традицій державотворчості. Об'єктивним виразником існування нації є започаткування національних рухів, які становлять собою активну діяльність членів нації, спрямовану на досягнення спільних цілей, в першу чергу, політичних, на основі погоджених програм. В японській традиції творення національної держави викристалізувався принцип «державу створює душа народу». Водночас видатний український дослідник філософії права П. Юркевич розробив комплексну теорію національного державотворення: «Право – явище національного духу, історичного характеру народу та одвічної ідеї правди... Національний дух є джерелом права і вищим законодавцем». Особливої уваги заслуговує його висловлювання, що дух народу проявляється через його закони та моральність влади [5, с. 16].

З такими ідеями варто погодитись, оскільки кожна нація природно прагне створити власну державу, як соціально-територіальну організацію, не лише для можливості виступати самостійним суб'єктом зовнішньої політики та визначення внутрішньої політики, а й для закріплення своїх прав на законодавчому рівні. Таким чином, справедливим буде висновок, що підтвердженням існування нації, як етнічної та політичної спільноти, є створення такою спільнотою власної держави, або існування рухів нації, спрямованих на досягнення такої цілі.

Слід одночасно зауважити, що при національному підході немає прямого зв'язку між особами, які складають народ, та громадянами держави, адже змістовне наповнення цих понять перебуває у співвідношенні «часткового перетинання». При утворенні нацією власної демократичної держави, пріоритет з національної ідентифікації, як критерію приналежності до народу, зміщується в сторону загального громадянства. Це, в свою чергу, створює можливість для представників інших націй інтегруватись в народ даної країни, в результаті чого критерій історично-культурної єдності все одно втрачає своє вирішальне значення.

Логічним вбачається висновок, що терміни «народ» і «нація» не є тотожними, оскільки народ може складатись з багатьох націй, однак бути монолітним на ґрунті існування і захисту власної, мультинаціональної держави. Водночас представники однієї нації можуть належати до різних народів, тобто, бути підданими різних держав. На підтвердження такого висновку зазначимо, що й історично, і в сучасному світі виокремити моноетнічну націю вкрай складно, адже народотворчими факторами є не лише етнічні чинники, а й політичні та ідейні, які в перспективі призводять до заснування держави. Тому прослідковується єдність держави, народу та особи.

Альтернативними, менш поширеними є ще дві концепції розуміння народу. Одна з них – визначення народу як *сукупності фізичних осіб*, які підкоряються єдиній верховній владі [6, с. 15]. Тобто, виконання обов'язків, покладених на особу державною владою, визначається єдиним критерієм приналежності до народу. На нашу думку, така теорія є дещо спрощеною і мала б шанс на існування лише в доповненому вигляді: народ – сукупність фізичних осіб, які усвідомлюють свою приналежність до об'єднання, що створило державу, прийняли соціальні і правові норми життя в цій державі, готові виконувати покладені на них обов'язки і дотримуватись встановлених законом обмежень з метою отримання гарантованого державою захисту своїх прав, в тому числі права на участь в управлінні державними справами.

Також пропонується визначення народу як *сукупності членів держави, суб'єкта і об'єкта державної влади*. В такому разі визначення невідомого поняття «народ» дається через інше невідоме – «член держави», що ускладнює логіку дефініції. Більше того, хоча народ є єдиним джерелом державної влади, не слід змішувати поняття «суб'єкт» і «джерело». Адже коло суб'єктів державної влади включає не тільки народ, не зважаючи на те, що повноваження суб'єктів державної влади безумовно впливають з волі народу, як єдиного джерела. Питання виникає щодо розуміння народу як об'єкта влади, адже загальновідомо, що об'єктом здійснення державної влади є суспільні відносини.

На підставі аналізу вищевикладеного можна зробити висновки, що сприйняття поняття «народ» через призму громадянства держави є найбільш раціональним підходом для демократичної правової реальності. Адже в суспільстві, в якому домінує принцип загальної рівності і справедливості, не може мати місце включення чи виключення з соціальної групи «народ» на підставі етнічних, культурних, релігійних чи інших відмінностей. Водночас, враховуючи, що не існує універсальних правових парадигм для всіх суспільств, національний підхід до визначення народу залишається актуальним для держав з типом політичного режиму, відмінним від демократичного.

Таким чином, пропонуємо виділити об'єктивні ознаки існування народу (власна держава зі всіма властивими їй ознаками; історія, культура, мова тощо) та суб'єктивні (усвідомлення пов'язаності; єдність розуміння соціальних і правових правил співжиття у спільноті та готовність їх дотримуватись). Л. Мамут зазначає, що народ – це постійна та стабільна істотність держави, самостійно існуючий фундамент моделей демократичної держави, які можуть варіювати [7, с. 17]. Однак уточнимо, що народ слід розуміти як групу, яка самовизначилась політично у форму нації та є незмінною частиною держави.

Законодавство України теж містить посилання на громадянське розуміння поняття народ, адже визначено, що громадянство України становить собою правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках. Громадяни користуються правами і свободами в повному обсязі і всі громадяни України мають рівний правовий статус, тобто, вони рівні між собою та перед законом, незалежно від будь-яких обставин (раси, статі, майнового стану тощо).

Законом України «Про громадянство» [8] передбачено, що громадянами України є:

- 1) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) постійно проживали на території України;
- 2) особи, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» (13 листопада 1991 року) проживали в Україні і не були громадянами інших держав;
- 3) особи, які прибули в Україну на постійні проживання після 13 листопада 1991 року і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 року органами внутрішніх справ України внесено напис «громадянин України», та діти таких осіб, які прибули разом із батьками в Україну і на момент прибуття в Україну не досягли повноліття, якщо зазначені особи подали заяви про оформлення належності до громадянства України;
- 4) особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України.

Згідно з статтею 11 Конституції України, держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Тобто, українська нація, корінні народи й національні меншини у своїй єдності і становлять народ України. Декларацією прав національностей України 1991 року [9] вигодонабувачами від зрівняння в політичних, економічних, культурних та соціальних правахзначаються всі національні групи та народи, які проживають на території України. Особи, які не є громадянами України, але усвідомлюють свою спорідненість з українською нацією, належать до українського етносу, хоча не становлять народу України. Українське етнічне походження – це належність особи або її предків до української нації та визнання нею України батьківщиною свого етнічного походження (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про правовий статус закордонних українців» [10]).

Важливо також не змішувати поняття «народ» та «громадянське суспільство». Так, ознаками громадянського суспільства є відповідний ступінь забезпечення основних цінностей, зокрема: людської гідності, прав та свобод людини і громадянина, демократії, неухильне дотримання засад верховенства права, плюралізму, справедливості, толерантності.

Громадянське суспільство у структурному аспекті може розглядатись як впорядкована система соціальних інститутів (сім'я, держава, професійні об'єднання, спілки за спільними культурними і релігійними інтересами, засоби масової інформації тощо). З точки зору векторів впливу громадянського суспільства, його можна визначити як систему соціальних, правових, політичних, економічних відносин, які спрямовані на забезпечення гармонійного розвитку членів суспільства, гарантування недоторканості прав людини і досягнення певного результату, корисного для суспільства загалом [11, с. 54].

Саме інститут громадянського суспільства забезпечує підтримку багатоманітним проявам активності громадян, спрямування неорганізованої енергії окремих соціальних груп для досягнення спільних суспільно корисних результатів в єдиний потік. Такі аспекти, як демократичність, соціальність та здатність до самоорганізації найяскравіше характеризують громадянське суспільство. В аспекті демократичності до уваги береться існування та функціонування організацій, ціль яких – сприяння виробленню та висловленню політичної волі громадян, участь в управлінні державою шляхом прямої та непрямої демократії, формування і контроль органів державної влади і місцевого самоврядування. Соціальними критеріями виступають види активності громадян та їх об'єднань задля підвищення рівня всенародного добробуту, підтримки найменш захищених громадян. Здатність самостійно вирішувати питання, що стосуються індивідуальних справ людей чи груп, не спрямована на досягнення політичних цілей – це самоорганізаційний критерій розвитку громадянського суспільства [12, с. 12].

Для того, щоб зробити обґрунтований висновок про існування громадянського суспільства в певному соціумі потрібно встановити високий рівень політичного, культурного і правового розвитку. Функціонування громадянського суспільства і певний рівень його зрілості залежить від ідеологічних, політичних, економічних, культурних і соціальних факторів. Рівень структурованості суспільства і його впливу на формування державної влади в прямій залежності визначає розвиненість інститутів громадянського суспільства. Таким чином, можна констатувати, що в структурі не кожного народу є всі складові

громадянського суспільства. Для існування громадянського суспільства необхідною передумовою є наявність стійкого об'єднання людей, яким є народ.

Важливо також відрізнити юридичні можливості правоохорони конституції, якими наділений народ від політичних прав окремого громадянина. Так, кожен громадянин України є частиною Українського народу, учасником конституційно-правових відносин з державою, органами місцевого самоврядування та об'єднаннями громадян, тому наділений конституційною правосуб'єктністю, а також є учасником політичних процесів в Україні.

Кожен громадянин України наділений комплексом політичних прав, в процесі реалізації яких здійснює безпосередній вплив на інститути політичної системи, зокрема в формі прямої чи опосередкованої демократії здійснює народовладдя [13, с. 196]. Якщо народ є єдиним носієм державного суверенітету, уповноваженим встановлювати і змінювати конституційний лад та розпоряджатись природними ресурсами, то людина визначається найвищою соціальною цінністю, для гарантування правового становища якої і створюється держава, управляти якою може народ колективно.

Політичні права громадян акумулюють право брати участь в референдумах, активне і пасивне виборче право, рівний доступ до державної служби, можливість брати участь в процесі здійснення правосуддя. Таким чином, вираження волі громадянина щодо формування державних органів, прийняття нормативних актів, здійснення законодавчої, виконавчої та судової влади всіма гілками державної влади є безпосереднім, особистим і вирішальним.

Отже, сукупна воля кожного громадянина формує народну волю, яка в жодному разі не є абстрактним поняттям, а наповнена цілком конкретним змістом – баченням кожного громадянина з питань державного розвитку. Саме народ, як колективний суб'єкт, є активним учасником конституційних правовідносин, одним із прав та обов'язків якого є правова охорона основного закону.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Сарторі Дж. Основи теорії демократії: народ і врядування / Сарторі Джованні // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К., 2005. – С. 26-27.
3. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
4. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Сміт // Пер. з англійської П. Тарашука. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
5. Боровська Г. С. Правниче вчення у рефлексії Памфіла Юркевича: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юридичних наук: спец. 12.00.12 «філософія права» / Г. С. Боровська. – Львів, 2009. – 21 с.
6. Людвік В. Д. Принцип народного суверенітету в історії політико-правової думки, теорії права та політичній практиці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юридичних наук: спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В. Д. Людвік. – Харків, 2009. – 22 с.
7. Мамут Л. С. Народ в правовом государстве / Л. С. Мамут; Институт государства и права Российской Академии наук: М., 1999. – 150 с.
8. Про громадянство України: закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.
9. Декларація прав національностей України: декларація від 01 листопада 1991 р. № 1771-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>.
10. Про правовий статус закордонних українців: закон України від 04 березня 2004 р. № 1582-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1582-15>.

11. Любченко П. М. Громадянська активність – основа розвитку місцевого самоврядування в Україні / П. М. Любченко // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 65. – С. 53-62.
12. Громадянське суспільство: концептуальні особливості інтерпретації: зб. наук. статей; Нац. юрид. акад. України. – Вип. 6. – X. : Право, 2003. – С. 3-15.
13. Держава і право: зб. наук. статей; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вип. 24. – К., 2004. – С. 194-202.

Придачук О. А. Поняття «народ» в контексті правової охорони конституції

Анотація. Данна стаття посвячена вопросу определения понятия «народ», как одного из основных аспектов юридического анализа принципа происхождения государственной власти от народа и осуществления народом правовой охраны конституции. В работе детально рассмотрены существующие в науке теории понятия «народ» и проведено разграничение с такими терминами, как: нация, население, гражданское общество. Одновременно раскрыта смысловая связь между политическими правами гражданина и политико-правовыми инструментами влия-

ния на государственные дела, которыми наделен народ как коллективный субъект правоотношений.

Ключевые слова: народ, правосубъектность народа, объективные признаки существования народа, субъективные признаки существования народа, нация, население, институты гражданского общества, политические права гражданина.

Prydachuk O. The concept of „the people” in the constitution’s legal protection context

Summary. This article is devoted to the definition of „the people” notion as one of key aspects of the principles of the state power’s origin from the people and the constitution’s legal protection by the people legal analysis. There are carefully examined theories of „the people” concept, existing in the science and the differentiation from „nation”, „population” and „civil society” terms is provided.

Key words: people, people’s legal personality, objective evidence of the people’s existence, subjective evidence of the people’s existence, nation, population, civil society, citizens’ political rights.